

Musik på medeltiden

Det är på medeltiden som musiken först började skrivas ned med tecken, det vi idag kallar noter. Till en början angav tecknen endast en riktlinje om melodins gång, men efterhand utvecklades notsystem som visade både tonhöjd och längd. Notskriften kallades Ars Nova, den nya konsten.

Noter och gregoriansk musik

Redan under den europeiska medeltiden på 500-talet lät påven Gregorius den store sina präster samla in den musik som användes i de katolska kyrkorna. Den kallades tidigt för gregoriansk musik och kännetecknas av sin enkelhet och renhet. Musiken i kyrkan skulle endast bestå av enstämmig sång, utan några ackompanjerande instrument. Det religiösa budskapet i texterna var det viktiga, inte melodin i sig.

Notskriften uppkom i sin tidigaste form på 400-talet, men utvecklades långsamt under 1000-1200-talen. Med utgångspunkt i den kända gregorianska melodin började man med noternas hjälp att komponera harmonierande stämmor. Till en början var även stämmorna enkla och entoniga, men även de utvecklades till att mot medeltidens slut kännetecknas av långa satser av flytande toner som gick i varandra mellan stämmorna. Något som till viss del också är karaktäristiskt för medeltidens harmonier är att stämmorna ofta ligger i kvintintervaller i jämförelse med tersintervaller som är det mest vanliga idag.

Lekare och gycklare

Bland människorna utanför kyrkans värld hade musiken en mer lättsam, men inte mindre viktig betydelse. Det fanns olika sorters musik för olika tillfällen, och olika yrkesgrupper som författade och framförde musiken. Lekare och gycklare var musiker och artister med en mycket låg status i samhället. Trots att lekare kunde underhålla även finare sällskap var de ofta illa sedda och saknade position i samhället. Även kyrkan hade en mycket negativ inställning till musik som underhållning, eftersom den ansågs omoralisk. Lekare och gycklare förknippades ofta med djävulen som lockade folk till synd och förlustelser med musikens hjälp. Lekaren var förutom musiker ofta jonglör och komiker, som kunde anställas eller anlitas vid större fester och gästbud. En vanlig instrumentkombination för vandrande lekare verkar ha varit enhandsflöjt och trumma, ibland något stränginstrument.

Ballader och kampsånger

Förutom kyrkomusiken och den gregorianska sången fanns det många olika sorters musik som framfördes utanför kyrkan. Den mest kända typen är förmodligen balladen. De medeltida balladerna var dansvisor med berättande texter som förekom över hela Europa och Norden. En försångare sjöng melodin och ackompanjerade på något instrument, sedan stämde alla in i omkvädet, refrängen. Danserna kunde vara långsamma och sirliga ring- eller kedjedanser, men eftersom man dansade även som lek och till fest kan det säkert ha gått vilt till ibland.

Balladerna kunde ha olika teman och brukar delas in i: historiska visor, riddarvisor (om höviskt liv och kärlek), mytiska visor (om övernaturliga väsen och folktro), legendvisor (religiösa teman och helgonberättelser) och kämpavisor (om strider och slag, även mot övernaturliga väsen). Balladerna levde kvar genom århundraden och sjöngs i generationer. På 15-1600-talen började man skriva ned dem, men många visor har levt vidare endast med hjälp av traditionen att sjunga dem. Några kända exempel är "Liten Karin", "Sven i rosegård" och "Staffan var en stalledräng". Idag finns ungefär 230 nedtecknade ballader med medeltida ursprung i Sverige och ofta finns många versioner av samma sång. Balladerna verkar inte ha förekommit endast hos vissa sociala grupper, utan sjöngs och spelades i både hov och på marknader.

Att musiken påverkade människornas sinnesstämning och var en viktig del av livet finns det många medeltida skrifter som vittnar om. Ett exempel kommer från den danske prästen och historieskrivaren Saxo Grammaticus (död 1220). Han berättar om en strängspelar som spelade för den danske kungen Erik Ejegod i slutet av 1000-talet:

"Först spelade han ett stycke, som var så allvarligt, att alla uppfylldes av sorg, därefter ett glatt, som gjorde alla så glada, att de gjorde språng och brusto i skrat; efterhand blev hans spel våldsammare och drev dem från sans och samling, så att de i deras raseri utstötte höga rop. Till sist var kungen så vild, att han grep ett svärd och drap fyra hirdmän; man måste kasta dynor över honom för att få honom lugn."

Instrument

Det finns tyvärr få bevarade instrument kvar från medeltiden, men det finns gott om bilder både i medeltida handskrifter och i kyrkomålningar. Man kan generellt dela upp instrumenten i tre grupper; stränginstrument, blåsinstrument och slaginstrument. Ett tydligt kännetecken för medeltida musik är att man hade en förkärlek för bordun, d.v.s. en klang (en ton eller två på kvintavstånd) som hela tiden ljuder med i ett musikstycke. Borduneffekter kunde åstadkommas bl.a. vid spel på mungiga och säckpipa, men även på vevlira och nyckelharpa.

Bland stränginstrumenten kan nämnas ett antal typer som inte är vanliga idag: Psalterium, Rebec och Fiddla var olika sorters stränginstrument med varierande antal strängar. Man knäppte på strängarna med fingrarna eller med ett plektrum. Liran (vevlira), var ett vanligt instrument med 1-2 likstämda melodisträngar och 3-4 bordunsträngar. Man fick instrumentet att ljuda genom att dra runt ett hartsat hjul med en vev (borduntonen) och samtidigt vidröra strängarna för att spela melodin. Fiddlan fick så småningom en förnäm status och undervisning i fiddlespel blev en viktig del av adelsmannens utbildning. De instrument som stod lägst i rang var rebec och vevlira. Bland blåsinstrumenten var olika typer av flöjter, säckpipa och krumhorn vanliga instrument. Krumhornet är ett träblåsinstrument med dubbelt rörblad. Nedre delen av ljudröret är uppåtsvängt, vilket har gett instrumentet dess namn. Även oboens föregångare bombard eller pommer hör till samma typ. Skalmaja var också ett medeltida blåsinstrument som hörde till allmogen. Trummor och slaginstrument av olika typer användes som ackompanjemang till övriga instrument och sång. Även orgeln var ett populärt instrument under medeltiden och förekom i Sverige från 1300-talets början. Orgel spelades både i kyrkliga sammanhang och som världslig underhållning.

Arbetstips

- Låna Cd-skivor med medeltida musik på biblioteket och lyssna efter olika särdrag som borduntoner, omkväden eller enstämmig körsång. Vad är det som gör den "medeltida"

- Sjung och spela medeltida musik efter de noter som finns bevarade från olika århundraden och miljöer.

- Studera texten till någon ballad, ofta innehåller de en hel berättelse med mycket dramatik. Hur skulle en modern ballad se ut? Kanske som en hel "TV-såpa"?

Att läsa vidare

I uppslagsverket *Musiken i Sverige, från forntid till stormaktstidens slut 1720* kan man läsa om musiken under medeltiden och de miljöer där musiken utvecklades. Information om olika instrument finns delvis i *Medeltidens ABC*, men det finns också mycket bra information att hitta på Internet om man söker på instrumentens namn. Lånar man musik på biblioteket finns det ofta texthäften med information och historik kring olika musikstycken och instrument. I Cd-boxen *Den medeltida balladen* utgiven av Musica Sveciae, finns en kulturhistorisk beskrivning av just de svenska balladerna. Cd:n kan lånas på bibliotek eller hos läns museet. Det finns också gregoriansk musik att låna.

Kulturmiljöer i Västmanland

Det finns som sagt endast ett fåtal instrument bevarade från medeltiden i arkeologiskt material. I Västerås har man hittat en del av ett stränginstrument i en medeltida skomakares verkstad från 1200-talet. Detta visar förmodligen att även hantverkare underhöll sig med musik. Det finns också många vackra kyrkomålningar som visar instrument och musiker. I exempelvis Dingtuna kyrka spelar änglarna stränginstrument, men i Kumla kyrka är det djävulen som spelar flöjt.

Av de medeltida ballader som finns upptecknade från Sverige kommer en från Bro socken i Köpings kommun. Balladen heter "Liten Båtsman" och handlar om en jungfru som spelar tärning med en båtsman ovetandes om att han i själva verket är prinsen av England. Stycket finns med på Cd:n *Den medeltida balladen*.